

Рудакевич О.М.

ЕТНІЧНИЙ ПРИНЦИП САМООРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСТВА

Розглядається основна закономірність (принцип) формування та функціонування етнічних спільнот. Обґрунтована ідея про те, що сенс етнічного принципу полягає у діалектичному поєднанні біологічної та соціальної самоорганізації homo sapiens на певній території планети Земля. З'ясовано зміни, яких зазнає етнічний принцип в процесі формування націй.

Ключові слова: *етнічна спільнота, нація, біологічна самоорганізація, соціальна самоорганізація, етнічний принцип самоорганізації людства.*

Сучасна вітчизняна етнологія, етносоціологія та етнополітологія кваліфікують націю як вищу форму історичного розвитку етнічних спільнот [9; 11; 16 та ін.]. У західному суспільствознавстві етноси найчастіше відносять до донціональних або внутрішньонаціональних етнокультурних груп [3; 15 та ін.]. Разом з тим, у культурних спільнотах, що їх називають етнічними, дослідники виявляють різні рівні соціальної інкорпорації: рівень етнічної категорії, етнічної структури, етнічної асоціації та етнічної спільноти [5]. Сьогодні, коли у світі з новою силою відбувається політизація етнічності, суверенізація народів та формування нових національних держав, існує потреба у виробленні універсальної концепції етнічних формувань, яка могла б стати надійною основою практичної діяльності суб'єктів історичної творчості, в т.ч. спрямованої на формування модерних націй.

Теоретичне осмислення феномену етнічності до недавнього часу реалізувалася за допомогою двох основних підходів – природничого та соціального [6]. Але, як резонно зауважує М. Степико, – “біоенергетичний редукціонізм позбавляє людину власної історії, заперечує соціальні форми її життя”, а “сцієнтиськи орієнтована соціологізаторська парадигма”, яка культивувалася в СРСР, “походження і розвиток етносу визначала прогресивними законами розвитку суспільства за принципом сходження від нижчого до вищого” [16, 1]. У першому випадку йдеться передусім про концепцію етогенези Л. Гумільова [7], а у другому – про етнологічні підходи Ю. Бромлея [4] та його послідовників. Істину, очевидно, можна пізнати, творчо поєднавши зазначені підходи, й, залучивши до дослідницького процесу новітні уявлення про системні утворення та їх самоорганізацію. У цьому напрямі спостерігаються наполегливі спроби сформувавши інтегральну парадигму

етногенези, участь у яких беруть і вітчизняні вчені (Б. Попов, М. Степико та ін.) [12; 13; 16; 17]. **Мета** статті – проаналізувати основні з них та, врахувавши новітні уявлення про сутність та природу соціального, його зв'язок з біологічним, запропонувати власне уявлення про сенс етнічної самоорганізації людства.

На наш погляд, усі етнічні системи – племена, народності й нації та похідні від них формування – представляють собою органічну єдність двох протилежностей в їх структурі та функціонуванні – природного (біологічного, екологічного) й соціального (економічного, соціального (у вузькому сенсі поняття), морального, релігійного, естетичного, владно-управлінського). Такий концептуальний підхід враховує складну біосоціальну природу етнічних формувань і відповідає важливій системологічній закономірності, згідно якої зрілі системи, незалежно від їх природи, складаються з різних за компонентним складом та функціями підсистем, взаємодія яких зумовлює функціонування та розвиток відповідних утворень [1, 142-143].

Отже етнічний принцип як головна закономірність і сформульоване на її основі засадниче правило формування і життєдіяльності етнічних спільнот полягає в діалектичному поєднанні природного (в першу чергу, біологічного) і соціального способів самоорганізації *homo sapiens* за певних геокліматичних умов. Ця закономірність диференціює людство на етнічні спільноти і діє на всіх щаблях історико-генетичного розвитку народів, у тому числі на національному рівні. Перехід від племен до народностей і націй пов'язаний із побільшенням етнічних спільнот та появою держав, а отже нових сфер суспільного життя – політичної та правової. При цьому істотних змін зазнають й інші сфери. Модерні масові нації, які постали за історичних умов Нового часу, відрізняються від народностей, насамперед, розширенням прав і свобод (особливо, економічних та політичних) у членів етнічних та державних спільнот, що сприяло більшій зінтегрованості соціуму та підвищенню його самоорганізаційного потенціалу. (Особливості формування та функціонування націй як етнічних спільнот розкриті нами у статті “Національний принцип самоорганізації соціуму” [14]).

Формуючи власне трактування етнічного принципу, автор опирався на ідеї ряду вітчизняних дослідників. Спершу відзначимо оригінальне трактування природи та сутності етнічних формувань, яке запропонував Б. Попов. Сенс його підходу у тому, що етнічність, формування та функціонування етносів пов'язується із сферою життя людей, яка функціонує у генетично першій, на погляд дослідника, формі соціуму – т. з. спільностях. Концепція Попова базується на філософії життя та ідеї, яку у свій час обстоював німецький

соціолог Ф. Тьоніс про наявність двох форм соціальної організації – спільнот і суспільства.

У статті “Поверхове і глибинне в сутності етносів” (1991) Попов зазначає, що “етноси не можна описати тими ж термінами і поняттями, що й суспільство. Це інша соціальна реальність. Суспільство є насамперед сферою діяльності (виробничої, політичної, мистецької та ін.), етнос – сфера життя людей” [13, 36]. Цікавим у концептуальному плані є той факт, що Попов у своїх міркуваннях наблизився до поглядів Л. Гумільова не лише у питанні про незводимість етнічних спільнот до суспільства у марксистському тлумаченні цього поняття, а й про наявність у етнічному феномені, принаймні у його генезі, істотної біологічної компоненти. Етнічне, зазначає український філософ, як “історико-культурне життя людини виникає й розгортається на основі біологічних автоматів і біологічних соціумів, клас складності яких наука ще не осягнула повною мірою” [10, 12]. Попов звертає особливу увагу на те, що дослідження останніх десятиліть засвідчили: соціальність є атрибутом будь-якої з форм життя. “Соціальність, – пише він, – не відокремлює, а навпаки, об’єднує людину з тваринним світом. Соціальна організація людей має своїм попередником і підґрунтям соціальну організацію комах, птахів, тварин. Фундаментальні смисли життя єдині для органічного світу” [10, 15]. Щодо культури, то вона, на погляд дослідника, надбудовується над структурами життя у вигляді складних систем над- і позавітальних орієнтацій. Якщо це так, то логічно дійти висновку, що біологічне і соціальне у етносі органічно поєднані. “У цьому соціокультурному утворенні (в етносі – О. Р.), – підводить підсумок Попов, – синтезовано принаймні три типи складників (у певному розумінні стихій) – етносоціальна форма життя, духовна діяльність людини (емоції, інтелект, воля) й біологічна форма життя”. Далі він зазначає: “Як саме вдається етносові приборкати зазначені стихії – наука достеменно не знає; гадають, що важливим чинником був час, діяв принцип жорсткої боротьби народів за право жити, конструювання етнічного організм відбувалося за стихійним методом спроб і помилок” [10, 10].

Як бачимо, Попов, хоча вбачає в етносі первинну, базову соціальність, але разом з тим відзначає і роль біологічних чинників у його формуванні та функціонуванні. Однак у підході дослідника запитання викликає категоричне розмежування спільностей і суспільства, мовляв життєві процеси протікають лише у перших (етносах), а діяльність – тільки у другому. Це призводить до того, що етноси у його теоретичній моделі обмежуються сферою сімейних відносин, побуту, народних свят, дозвілля, вірувань тощо. Таке етнографічне трактування етнічних спільностей залишає за межами поняття “етнос”

соціальну, економічну та владно-управлінську сфери, процеси етнічного розвитку та визрівання. Вузким місцем у даній концепції також є те, що поняття етносу залишає поза своїм змістом феномен нації. Нації, на погляд Попова, займають “проміжну позицію між етносом і суспільством”, “їм притаманні риси обох соціальних утворень” [10, 10].

Значний теоретичний інтерес у контексті проблеми, що розглядається, представляє точка зору М. Степика – автора наукових праць з проблем філософсько-методологічного аналізу становлення та буття етнонаціональних формувань. Стоячи на базі гуманітарного підходу до вивчення сутності етнічних явищ і процесів, тобто, пояснюючи етогенез причинами суспільного розвитку, Степико спрямував свій пошук “на ту засадничу реальність, яка б вирішальним чином і детермінувала емпіричний життєвий процес, і виступала б основою відтворення самотності того чи іншого етносу в історичній перспективі” [17, 26]. В якості такої реальності Степико обрав “досвід людського життя”, який за своєю природою, як вважає дослідник, наділений суттєвими і вирішальними, з точки зору етогенези й етобуття, етознаковими функціями.

Життєвий досвід народу Степико трактує як “закріплені в свідомості, традиціях, стереотипах поведінки та діяльності, етосі, нормах моралі, установках, віруваннях (серед них і релігійних), архетипах способи розв’язання проблем людського буття, які за допомогою навіювання, наслідування та носіїв діяхронної інформації передаються з покоління в покоління у межах культурного ареалу даного етносу” [16, 11]. З погляду життєвого досвіду, культуру, вважає Степико, можна визначити як “етнічно специфічну парадигму життєтворення”, яка, акумулюючи в матеріальних та духовних цінностях, знакових системах певні знання, значення, творчі здібності й уміння народу, виступає особливим способом буття певного етносу.

Хоч розглянута концепція етнічного є культурологічною, але вона, завдяки парадигмальній субстантивзації категорій буття та життєвого досвіду, як твердить сам дослідник, “знімає” односторонність тлумачення етносу як біологічного або соціального явища та логічно пояснює взаємозв’язок цих двох сторін природи людини в історичному поступі цивілізації” [17, 31]. Степико звертає також увагу на роль “безсуб’єктної” реальності та підсвідомого у формуванні й життєдіяльності етносу. Зокрема, він зазначає, що історико-етнічна детермінація “має як біологічні та свідомі чинники, так і “безсуб’єктну” реальність, інтериоризація якої на рівні особи є стихійним, спонтанним, неконтрольованим процесом. Утворення цієї реальності

потрапляють у сферу підсвідомого особи і закріплюються тут як неререфлексований досвід життєдіяльності. В подальшому його прояви витлумачуються як природні, біологічні, генетично наслідовані утворення” [17, 1–2].

Концепція М. Степики, яка робить істотний крок на шляху формування універсальної теорії етногенезу, безумовно заслуговує уваги. Однак, наша дослідницька позиція має свою особливість та, як ми вважаємо, певні переваги.

По-перше, у якості базової категорії, яка розкриває сенс етнічного феномену ми використовуємо категорію “етнічність”, яка у певному сенсі ширша за поняття культури і має специфічний, власнеетнологічний зміст. Ця категорія виражає і природне, і соціальне, їх роль у конструюванні етнічних спільнот, висвітлює механізм етнічної інтеграції та диференціації людства на основі протиставлення “ми – вони”. Оскільки нові етнічні системи формуються шляхом злиття чи диференціації існуючих етносів, то завжди актуальною є проблема оновлення етнічності – етноприродної та етнокультурної сфер життя народу. Над давньою етнічністю надбудовується нова, яка домінує на даному етапі розвитку. Ця етнічність в умовах політично організованого суспільства включає нові компоненти - політичну та правову етнічності, які можуть успішно конкурувати навіть з такою базовою ідентичністю як релігійна. Ці процеси слід мати на увазі, коли досліджуються сучасні етногенетичні процеси, особливо в умовах поліетнічного та полікультурного суспільства, яке, зокрема, існує в Україні.

По-друге, етнічне, як ми уже підкреслювали, поєднує два механізми самоорганізації людей: біологічний, який базується на генетичних кодах, закономірностях соціобіології та біосфери Землі, та соціальний, в основі якого культура, що представляє собою соціальні коди, зосереджені у артефактах. Сказане розкриває сутність етнічного принципу самоорганізації людства, вказує на його серединний статус між біологічною та суто соціальною формами руху матерії. Біологічна та соціальна форми самоорганізації взаємопов’язані, адже кожна створює умови для іншої, впливає на неї. Тому у функціонуванні і розвитку етносів слід мати на увазі коеволюцію біологічного та соціального, їх єдність та боротьбу, що є основою їх стійкості та динамізму.

Хоч соціальне і домінує у етнічному, і ця перевага стає все більшою, людина не може вийти за межі природних закономірностей свого існування, проігнорувати біологічні механізми самоорганізації свого організму та своєї біологічної популяції у рамках даного біоценозу. У протилежному випадку це призведе (і уже призвело у ряді регіонів планети) до глибокої екологічної кризи. Соціальні структури, соціум у цілому, навпаки, повинен створювати

нові, кращі умови для людини як біологічного виду, максимально використовувати біологічний потенціал, закладений у *homo sapiens*.

По-третє, у сучасній філософській літературі досі немає загальноприйнятої відповіді на питання про сутність не лише етнічного, а й соціального. Стосовно сенсу соціального, важливо подолати підходи і стереотипи радянської офіційної філософії; йдеться у першу чергу про те, щоб перестати зводити соціальне до духовного чи суспільного, ототожнювати їх. На це звернув увагу П. Дишлевий у статті “Про зміст категорії “соціальне” (2002). На його погляд, – *“соціальне є єдність, з одного боку, специфічного матеріального та духовного в людині (людстві), а з іншого боку, єдність суспільного та індивідуального (тобто соціальне не тотожне суспільному)”* [8, 42].

Важливий крок до з'ясування сутності соціального зробив вітчизняний філософ В. Бех у монографії “Генезис соціального організму людини” (2000). Вчений дослідив процеси переходу першої природи у другу, по-своєму сформулювавши основне питання філософії (як теоретико-методологічну основу аналізу соціальних явищ) та творчо використавши новітні досягнення таких наук як біофізика, термодинаміка, синергетика та ін. Філософи, на його погляд, повинні думати не стільки над тим, що первинне: матерія чи свідомість, а як поєднуються ці сторони реального світу [2, 32].

Особливість соціального, вважає Бех, у тому, що його підставою є інтелектуальна енергія людини як “розумної речовини”. Ця енергія, що випромінюється особою у формі сигналу, який несе інформацію, створює енергоінформаційне поле індивіда, яке, в свою чергу, інтегрується з полями інших людей. Так виникає польова форма соціального як його основа. На базі цих міркувань сутність соціального, як стверджує філософ, розгортається таким чином: “універсум спочатку виступає як квантово-корпускулярне (енергетичне) пульсуюче поле, що виникає на основі інтеграції інтелектуальної (органічної) енергії індивідуумів, що виявляється у бутті як тотальний процес обміну діяльністю між людьми, що виявляє і затверджує себе на практиці шляхом колективізму” [2, 139].

До подібного висновку щодо сутності етнічного соціального прийшов і Б. Попов у статті “Альтернативна модель етносу та людини (кілька зауваг щодо вітацентричної парадигми)” (2001). “Найефективнішою формою соціальної технології, яку первісний соціум (етнос) широко застосував, – зазначає він, – було загальне зібрання членів таксону з якоїсь нагоди (“Ми-зібрання”). Сутність цієї технології полягала не у фізичному (тілесному) контактуванні, а в тому, що відбулося “складання” нервових процесів сукупності особин в єдину

емоційно-вольову систему нової якості. Цю нову якість назвемо *культурним тілом* (не назвати ж її “колективним мозком”)” [12, 44]. Породжену таким чином “нову реальність суб’єктивного гатунку”, Попов називає “вищою – суб’єктною – формою вітальності”.

Базуючись на концептуальних ідеях В. Беха, П. Дишлевого та Б. Попова, етнічне соціальне ми визначаємо як колективність, яка сформувалася в результаті інтелектуальної та практичної взаємодії людей в конкретних умовах зовнішнього середовища на базі духовних чинників – мови, абстрактного мислення, цілепокладання, вольових зусиль, моральності, релігійних вірувань тощо. Біофізичною основою етнічного соціального є енергоінформаційне поле спільнот, яке змістовно наповнене етнічними цінностями, пам’ятю про історичний досвід, етнічними цілями, акумульованими в етнічній ідеї. Крім цього, етнічне соціальне включає матеріалізоване народом духовне: суспільні інститути, знаряддя та результати праці в різних сферах життєдіяльності, соціальні технології, перетворену людиною першу природу. Етнічне соціальне перебуває у тісному взаємозв’язку та взаємодії з етнічним природним, тобто з біофізичними, біохімічними, біогеосферними, екологічними, біокосмічними та біосоціальними механізмами самоорганізації людських популяцій.

По-четверте, етнічність, на наш погляд, має статус категорії соціальної філософії. Річ у тому, що вона є аспектом будь-якої соціальної системи, стійкої і тривалої в часі та локалізованої в просторі. Через етнічність і культуру людська спільнота адаптується до середовища і набуває специфічних ознак у порівнянні з подібними утвореннями. Всі людські спільноти, формування та життєдіяльність яких відбувається на певній території, поступово набувають етнічності, перетворюючись у протоетноси, а, згодом, – у повноцінні етнічні організми. Це стосується і будь-яких державних формувань, в т. ч. поліетнічних, у тканині яких формується власна загальнонародна (соціетальна) етнічна сфера, що призводить до утворення т.з. політичних чи громадянських націй.

Етнологічна наука та похідні від неї дисципліни виробили низку понять, які розкривають сенс і механізми генези та самоорганізації етносів, їх самоврядування, самовідтворення й самотрансформації. Серед категорій, понять і термінів, що висвітлюють їх, базовими є ті, що вказують на:

а) *форми етнічної самоорганізації*: плем’я, народність, нація; етнічна категорія, етнічна структура, етнічна асоціація, етнічна спільнота; етнофор, етнікос, етнографічна група, етнічна меншина, етносоціальний організм, етнополітичний організм, суперетнос; етнічна автономія, етноцентризм та ін.;

б) *інструментарій етнічної самоорганізації*: мова; етнічні цінності, символи, міфи, звичаї, традиції, ритуали, стереотипи; етнічна пам’ять, етнічна

свідомість, самосвідомість, етнізм, мораль, досвід, культура, етнічна картина світу, етнічна ідеологія; непотизм, реципрокність; антропологічні, расові ознаки етносу, етногенетика; адаптований етносом ландшафт, етнічний ареал тощо;

в) *способи етнічної саморегуляції*: етнічна адаптація, етнокультурний трансфер; потестарність, етнократія, етнополітика, етнополітичний менеджмент; етнічний конфлікт, етнічна самоідентифікація, етнічна толерантність/інтолерантність, міжетнічна комунікація, ксенофобія, генетичні механізми саморегуляції, соціобіологічні закономірності;

г) *форми етнічного самовідтворення*: етнічна соціалізація, етнічна культура як матриця етнічного відтворення; культура міжетнічного спілкування; біогенетичне самовідтворення, соціобіологічні механізми репродуктивності;

д) *етнічну самотрансформацію*: антропогенез, соціогенез, етногенез, етнічне відродження, розвиток етносу, етнічна адаптація; етнічна сепарація, інтеграція, консолідація; трансформація форм етнічності, етнічна модернізація, етнокультурний трансфер, історичні форми етнічності.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що основною закономірністю (принципом) формування та функціонування етнічних спільнот є діалектичне поєднання біологічної та соціальної самоорганізації людей на певній території планети Земля. Оскільки постійно розвивається біологічна й соціальна складова людини, окремих народів і людства в цілому, відбуваються прискорений науково-технічний прогрес, істотних змін зазнає просторова організація народонаселення, діє чимало непередбачуваних біологічних, геофізичних, космічних та соціальних чинників, у тому числі негативного характеру, на планеті постійно відбувається етнічне “переформатування” людства. На нинішньому етапі розвитку воно диференціюється в першу чергу на національні утворення, хоч на нижніх рівнях етносоціальної структури існують інші – давні та маргінальні етнічні формації. Однак процесові етнічних змін не має кінця. Уже сьогодні проглядаються контури постнаціональних етнічних утворень у вигляді спільнот регіональних міжнародних організацій, особливо тих, що функціонують в рамках окремих цивілізацій.

Подальше дослідження етнічної самоорганізації вимагає уваги до з'ясування генетичних та соціобіологічних механізмів етногенезу та етнобуття, спонтанних та свідомих процесів соціальної самоорганізації, коеволюції біологічної та соціальної форм руху матерії в умовах модерних та постмодерних людських формувань.

Л і т е р а т у р а

1. Аверьянов А. И. Системное познание мира: Методологические проблемы. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
2. Бех В. П. Генезис соціального організму людини. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 287 с.
3. Брас П. Р. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності // Націоналізм. Антологія. – К., 2000. – С. 462-467.
4. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. – М.: Наука, 1973. – 283с.
5. Гатчінсон Д., Сміт Е. Що таке етнічність // Націоналізм. Антологія. – К., 2000. – С. 468-476.
6. Гумилев Л. Н., Иванов К. П. Этнические процессы: два подхода к изучению // Социс. – 1992, –№1 – С. 50-57.
7. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли.- М.: ООО “Изд-во АСТ”, 2003. – 548 с.
8. Дишлевий П. Про зміст категорії “соціальне” // Філософська думка. – 2002. – № 6. – С. 36–43.
9. Євтух В. Етнос // Етнічний довідник. У трьох част. Ч.1. Поняття і терміни. К., 1994. – С. 61-64.
10. Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. посібник / Б. Попов (керівн. авт. кол.), В. Ігнатов, М. Степико та ін. – К.: Либідь, 1997. – 240 с.
11. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1994. – 317 с.
12. Попов Б. Альтернативна модель етносу та людини (кілька зауваг щодо вітацентричної парадигми) // Філософська думка. – 2001. – №4. – С. 37-54.
13. Попов Б. Поверхове і глибинне в сутності етносів // Політика і час. – 1994. – № 16. – С. 35–36.
14. Рудакевич О. М. Національний принцип самоорганізації соціуму // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / Голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об'єднання “Нова парадигма”. – Вип. 76. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 62-73.
15. Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англ. – К.: Основи, 1994 – 223 с.
16. Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Тов-во “Знання”, КОО, 1998. – 251 с.
17. Степико М.Т. Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнонаціональних спільнот: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук . – К.: Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 1999. – 32 с.

Рудакевич О.М. Этнический принцип самоорганизации человечества.

*Рассматривается основная закономерность (принцип) формирования и функционирования этнических общностей. Обоснована идея о том, что сущность этнического принципа состоит в диалектическом единстве биологической и социальной самоорганизации *Homo sapiens* на определенной территории планеты Земля. Определены изменения, которые происходят в содержании этнического принципа в процессе формирования наций.*

Ключевые слова: этническая общность, нация, биологическая самоорганизация, социальная самоорганизация, этнический принцип самоорганизации человечества.

Rudakevych O. M. Ethnical principle of humanity self-organization.

*The main rule (principle) of formation and functioning of ethnical communities is examined. The idea that claims that the essence of ethnical principle lies in dialectical combination of biological and social self-organization of *Homo sapiens* on a certain part of the Earth is proved. Changes of ethnical principle under the condition of nation formation are elucidated.*

Key words: ethnical community, nation, biological self-organization, social self-organization, ethnical principle of humanity self-organization.

Рудакевич О. М. Етнічний принцип самоорганізації людства / О. М. Рудакевич // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об'єднання "Нова парадигма". – К., 2008. – Вип. 79. – С. 92–101.

